

Гандзюк О. М.

(Луцьк)

**АТРИБУТИВНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНОМУ
ТРАКТУВАННІ І. Р. ВИХОВАНЦЯ**

Анотація

У статті аналізуються атрибутивні синтаксеми як структурно-семантичні компоненти речення. Подається лінгвістична інтерпретація атрибутивних синтаксем І. Р. Вихованцем. Наводяться приклади частиномовної специфіки атрибутивних синтаксем.

Ключові слова: синтаксема, атрибутивна синтаксема, части речі.

Підкатегорія атрибутивності, підпорядкована надкатегорії предикативності, вказує на ознаку предмета і функціонує у складнопідрядному реченні й похідному від складнопідрядного речення простому неелементарному реченні. Вона охоплює дві грамеми – грамему власне атрибутивності і невласне атрибутивності [8, с. 148].

Вивчення атрибутивності знаходить помітний вияв у лінгвістичній інтерпретації І. Р. Вихованця. Вчений розглядає її у двох вагомих працях «Нариси з функціонального синтаксису української мови» [3] та «Граматика української мови: Синтаксис» [4].

Оскільки пропоноване дослідження ще не дістало висвітлення в мовознавчій практиці, обрану тему статті можна вважати актуальною.

Мета статті полягає у дослідженні атрибутивних відношень у лінгвістичному трактуванні І. Р. Вихованця. Мета роботи передбачає реалізацію таких завдань:

- проаналізувати атрибутивні відношення в лінгвістичному трактуванні І. Р. Вихованця;
- дослідити частиномовну специфіку атрибутивних синтаксем у

лінгвістичному вченні І. Р. Вихованця.

Специфікою атрибутивних відношень, на думку І. Р. Вихованця, є те, що вони складають особливий тип відношень, у яких органічно поєднуються формально-синтаксичні і наближені до них семантико-синтаксичні показники. Виникнення атрибутивних відношень зумовлюється шляхом згортання окремих елементів семантико-синтаксичної структури речення і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами в результаті формально – граматичних перетворень – з'єднання двох або більше елементарних речень у просте ускладнене [3, с. 157]. У найтиповіших випадках головною умовою виникнення цих відношень виступає залежність другорядного члена від іменника.

Атрибутивні синтаксеми ґрунтуються на атрибутивних відношеннях. Останні виступають особливим типом відношень. Він розглядається як перехідний від семантико-синтаксичних відношень до відношень формально – синтаксичного типу. Такі особливості атрибутивних відношень пояснюються їх вторинністю, оскільки вони походять від інших відношень (Вихованець 1993).

Значенневими відповідниками атрибутивної синтаксеми виступають різні предикати вихідного елементарного речення. Найпростішим перетворенням стає переведення предиката якості з формально-синтаксичної позиції присудка в приіменникову позицію і набуття предикатом у приіменниковій позиції функції атрибута, пор.: *Дівчина була струнка* → *Струнка дівчина усміхалася до нас*; *Бабуся сумна* → *Діти згадали сумну бабуся* [Там само] .

Атрибутивне використання іменників, дієслів та прислівників стає можливим завдяки існуванню такого явища, як семантична компресія. Вона виникає через прагнення спілкування до ущільнення і сконденсованості думки, які уможлиблюється через згортання таких одиниць, відсутність яких не спричинить деформації змісту синтаксичної конструкції. У зв'язку з цим у

реченні не використовуються такий присудок, який виражений дієприкметником або особовою формою дієслова.

Семантична компресія спричиняється до змін у формально-граматичній структурі речення, зокрема, до перерозподілу його компонентів між позиціями. Це пояснюється тим, що після згортання присудка в його позицію перетягуються морфологічні категорії з детермінантної позиції або з позиції присудково залежного члена, що породжує нехарактерні для власне-словосполучень поєднання слів. Оскільки в цих позиціях виступають словоформи непрямих відмінків іменників і прислівники, то саме ці дві категорії – іменник і прислівник – потрапляють у невласне-синтаксичні позиції [5, с. 183].

І. Р. Вихованець наголошує на тому, що наявність атрибутивних відношень свідчить про перебудову конструкції на основі базових (елементарних) речень. Глибина перебудови конструкції буває різною. Деякі компоненти в позиції атрибута не зазнають глибоких перетворень, за винятком лише набуття спільної для всіх атрибутивних засобів присубстантивної позиції. Багато з них, зберігаючи свою вихідну, типову для їх первинних синтаксичних позицій форму, містять у собі і семантику цієї форми, наприклад, прийменниково-відмінкові засоби часової, причинової та іншої семантики, трансформовані у формально-граматичний атрибут у присубстантивній позиції [3, с. 157].

Атрибутивні синтаксеми характеризуються різним частиномовним виявом. Прикметники у ролі атрибутивних синтаксем знаходять свій найчастіший вияв, напр.: *Лакей відступив убік, і в кабінет увійшов смуглявий морський офіцер, середній на зріст, кругловидий, з густим волоссям і розумними чорними очима* (З. Тулуб); *Наче з матиного серця, з материних грудей вився нескінченний струмочок* (Є. Гуцало). Дієприкметники, що займають присубстантивну позицію, також вживаються як атрибутивні синтаксеми, напр.: *Розшматоване*

повітря свистить мимо нас (О. Гончар); *Хтось пробував палити килим палахкотючою тріскою* (П. Загребельний).

І. Р. Вихованець доводить, що при згортанні елементарних простих речень в одну семантично складну конструкцію широко використовуються прийменниково-відмінкові форми. Опорним компонентом словосполучень сучасної української літературної мови тут виступає відпредикатний іменник, роль залежного синтаксичного ад'єктива виконує прийменниково-відмінкова форма, у якій зосереджуються дві семантичні величини: семантична функція одного перетвореного на відпредикатний іменник елементарного речення і передавані прийменником власне-семантичні відношення між двома елементарними простими реченнями, напр.: *спека у серпні* ← *Спека* + пропозиціональний предикат з темпоральною валентністю + *Серпень* (елементарне просте речення з темпоральною функцією); *відсутність через хворобу* ← *Хтось відсутній* + пропозиціональний предикат із причиново-наслідковою функцією-валентністю + *Хтось хворіє* (елементарне просте речення з причиновою функцією). Прийменники опосередковано вказують на семантичну функцію опорного відпредикатного іменника як репрезентанта одного з двох елементарних простих речень у наведених вище двох реченнях на семантичну темпоральну функцію іменника *спека* і семантичну наслідкову функцію іменника *відсутність*). Прийменники можуть передавати також умовно-наслідкові відношення, відношення відповідності — наслідку та ін. У семантико-синтаксичному ярусі речення прийменниково-відмінкові засоби оформлюють єдиний компонент, нерозкладний на семантичні відношення між елементарними простими реченнями і семантичні функції елементарного речення, наприклад темпоральну, причинову, умовну, допустову, цільову і подібні синтаксеми [5, с. 159].

Атрибутивна специфіка є найбільш притаманною родовому

безприйменниковому відмінкові. Родовий відмінок іменника — транспозиційна напівцентральна граєма морфолого-синтаксичної категорії відмінка, що в морфологічному плані входить як другий компонент до відмінкової парадигми однини та множини з її диференційованою сукупністю флексій і спеціалізована на вираженні формально-синтаксичної функції приіменникового сильнокерowanego другорядного члена речення, суб'єктно-атрибутивної та об'єктно-атрибутивної семантико-синтаксичних функцій і в типових виявах комунікативної функції актуалізатора теми за актуального членування речення [6, с. 72].

І. Р. Вихованець доводить, що у сучасній українській літературній мові своєрідними особливостями позначений присубстантивний атрибут у формі безприйменникового родового відмінка. З формально-синтаксичного боку родовий відмінок реалізує підрядний зв'язок між залежним і опорним членами словосполучення, перетворює синтаксичний субстантив у синтаксичний ад'єктив. Виражений родовим відмінком залежний синтаксичний ад'єктив поширюється на ряд семантико-синтаксичних функцій аргументів елементарного простого речення, а також перетворених на синтаксему елементарних речень. Порівняно з морфологізованим прикметником як найглибшим ступенем атрибутивності (або ступенем морфологічної атрибутивності), де великою мірою приховуються і віддаляються власне-семантичні функції одиниць, родовий відмінок як трансфери базових компонентів має тісніші, більш явні зв'язки з вихідними для нього семантико-синтаксичними функціями [3, с. 158-159].

Атрибутивне вживання родового відмінка забезпечується тим, що у синтаксичній структурі української мови родовий відмінок кваліфікують як такий, що супроводжує перетворення речення в словосполучення [2, с. 61]. На базі первинної функції родового приіменникового уможлиблюється існування його основного значення — відношення множинності (цілісності) до частини

(окремого предмета) з вказівкою на зміст: те, що належить предметові, походить з нього, формується з нього, знаходиться з ним у кількісних й означальних стосунках, є його частиною [7, с. 124], напр.: *Він розірвав конверт і забігав очима по небагатьох рядках листа* (Ю. Смолич).

Оскільки родовий відмінок переважно використовується як присубстантивний засіб, тобто виступає в ролі синтаксичного ад'єктива, а своїми власне-субстантивними функціями він підпорядкований іншим відмінкам (знахідному і називному) його слід кваліфікувати як периферійний елемент відмінкової системи української та інших слов'янських мов (Вихованець 1987).

Родовий відмінок з прийменником також виконує роль атрибутивної синтаксеми: *Офіцер біля шибениці махнув рукою* (В. Собко); *Людину з металу та гуми?* (Ю. Смолич); *Нарешті він уже сидить у кухні на табуретці в чалмі з махрового рушника, в купальному халаті* (І. Вільде).

Знахідний відмінок у сучасній українській літературній мові є одним з найбільш цілісних за своїми функціями непрямих відмінків [1, с. 84]. Але він наділений незначними можливостями бути атрибутивною синтаксемою. При цьому він частіше означає:

наукові праця:

Його реферат про організацію сільського господарства зацікавив науковий світ (Ю. Смолич);

змістове навантаження реалії: *Тоді директор прочитав йому (учневі) цілу лекцію про соціалізм, змішавши його з анархізмом і красномовно натякнув на замах Нобілінга на імператора Вільгельма I* (П. Колесник).

Широким спектром атрибутивних значень характеризується орудний відмінок. Він може означати:

загальний вигляд людини: *Нездатні оті бурші з вільгельмівськими*

вусиками та такі вчинки (В. Собко);

загальний вигляд предмета: Он той похилений стовп із затесаною стрілкою-дороговказом (Григір Тютюнник);

засіб пересування: Вони від'їхали недалеко, зупинилися відразу ж за високими возами з сіном (О. Сливинський);

прилад: В шкатулці був невеликий клавір з багатьма дрібними клавішами – щось подібне до друкарської машинки (Ю. Смолич);

приміщення: Західна веранда в другому кінці цього ж таки коридора, якраз проти оранжереї з кокосовою пальмою (Ю. Смолич);

випадок: – Нам не дає спокою ота халепа з поліцією (О. Сливинський);

призначення: Одного разу, коли Осип стояв перед дошкою з оголошеннями, несподівано зупинився на високій кам'яній приступці друг дитинства Юстини Геник (О. Сливинський);

вигляд будинку: Там такі будинки файні будинки з широкими вікнами, обсажені деревами (О. Сливинський);

вигляд меблів: Він замовк і запорався біля столика з різними причандалами (Ю. Смолич);

наповнення посуду: Я хочу запропонувати вам чашку з бульйоном (Ю. Смолич);

страва: ...гостям не залишалося нічого іншого, як, у свою чергу частувати хазяїв пресмачною гречаною кашею з шкварками, а дітвору – цукром (І. Вільде).

Місцевий відмінок вживається з незначною кількістю прийменників, до яких відносяться **в (у), на, о (об), по, при**. Якщо для інших відмінкових форм прийменник виступає як засіб конкретизації та уточнення значень відмінка, то у місцевому стає обов'язковим елементом його вираження, що обмежує його атрибутивне функціонування.

Місцевий відмінок у функції атрибутивної синтаксеми має порівняно незначну кількість значень:

поширення – *Виснажена до краю своєю експансією на сході, Литва була нездатною чинити пір німцям на півночі (О. Субтельний); обмеження: Через свого товариша по університету Михайла Драгоманова він (Петро Косач) познайомився з його молоденькою сестрою Ольгою, яка з одинадцяти років навчалася в пансіоні Нельговської, а по закінченні жила в брата (А. Костенко);*

призначення: *Об'єднуючи у своїх лавах ліберально настроєну інтелігенцію, «Громада» вела легальну й нелегальну культосвітню роботу: друкувала українською мовою науково-популярні книжки, організовувала недільні школи, гуртки по вивченню історії та літератури, влаштовувала вистави для простого люду, збирала і вивчала фольклорні та етнографічні матеріали (А. Костенко);*

загальний вигляд: *Біла постать у довгій полотняній сорочці з'явилася у дверях (Григорій Тютюнник);*

навчальний предмет: *Потім сів за стіл і став читати книжку по зоотехніці, очевидно, не стільки для того, щоб зрозуміти щось в ній, скільки для того, щоб заспокоїтись (Григорій Тютюнник);*

взуття: *Йонька красувався в Юлиних стоптаних черевиках на високих каблуках і солом'яному брилі з матерчатою квіткою на боці (Григорій Тютюнник);*

пошкодження: *Рану на голові промила й перебинтувала (Ю. Смолич).*

Даючи оцінку атрибутивним відношенням, І. Р. Вихованець робить висновки про те, що атрибутивні відношення нейтралізують вихідні функції предикатів при переміщенні їх із первинної для них позиції у вторинну, присубстантивну. У присубстантивній з формально-синтаксичного боку і атрибутивній (наближеній до семантико-синтаксичної) позиціях використовуються різні засоби, зокрема прикметники як основний засіб з атрибутивною функцією, родовий відмінок як проміжний між прикметником і

іншими формами засіб і прийменниково-відмінкові форми.

Аннотация

В статье анализируются атрибутивные синтаксемы как структурно-семантические компоненты предложения. Дается лингвистическая интерпретация атрибутивных синтаксем И.Р. Выхованцем. Приводятся примеры частьеречной специфики атрибутивных синтаксем.

Ключевые слова: синтаксема атрибутивная синтаксема, части речи.

Annotation

Attributive syntaxems as structural semantic components of the sentence are analyzed in the article. Linguistic interpritation of attributive syntaxems by I. R. Vyhovanets is analyzed. The examples of the specification of attributive syntaxems as parts of speech are given.

Keywopds: syntaxem, attributive syntaxems, parts of speech

ЛІТЕРАТУРА:

Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець та інші. – К. :

Наук. думка, 1983. – 220 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.

Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Вид. 2-ге, переробл / М. В. Мирченко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

Атрибутивні відношення в лінгвістичному трактуванні І. Р. Вихованця // Проблеми сучасної функціонально-категорійної граматики: зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 81-89. – 0, 37 др. а.